

**HUSEYN-I HAREZMI WHO NAME EASTERN
TURKISH IN 14TH CENTURY AFTER HIS NAME
AND HIS COMMENTARY KASHFU'L-HUDA
ABOUT BUSIRI'S QASIDA-I BURDA**

**14. Yüzyıl Doğu Türkçesine Adını Veren Hüseyin-i Hârezmî ve
Bûsîrî'nin Kasîde-i Bürde'sine Yazdığı Şerhi Keşfü'l-Hüdâ¹**

B. Erdem DAĞISTANLIOĞLU²

Abstract

Kashfu'l-Huda is written by Huseyn-i Harezmi in the first half of the 15th century. It was presented to Abu'l-Hayr Khan after the conquering of Khwarezm. *Kashfu'l-Huda* takes a unique work among Husayn-i Harezmi's Turkish language literary works. One of the copies is located at the Staatsbibliothek zu Berlin under the registration number Ms. or. oct. 1688 (BN), copied in 1758-1759. Süleymaniye Library, Mahmud Paşa Collection, under the registration number 271 (SN) is the other location of its copies. It is copied before 1474 (Date of death about Mahmud Pasa). *Kashfu'l-Huda* includes commentary work of Busiri's text and also other data from Turkish and Islamic literature. This piece of ritual or traditional ode writing for Hz. Muhammad, *Qasida-i Burda* has a important position in the Islamic literature. *Ka'b bin Zuhayr* and *Busiri's* poems are the most famous odes in this literary space. Busiri's work is known as *Qasidatu'l-Burdati'l-Mavsumatu bi'l-Kavakibi'd-Durriyati fi Madhi Hayri'l-Bariyya* or *Qasidatu'l-Bur'a* and *Qasidatu'l-Bur'iyya* particularly in the Ottoman literary area. Husayn-i Harezmi and his commentary for Busiri's ode, named *Kashfu'l-Huda* are quite unknown in Turkish language and literature researchers. Although, it's acknowledged in Macalisu'n-Nafayis by Ali Şir Navayi about Huseyn-i Harezmi. In Turkish language and literature research, the period from 14th to early 15th century of the Eastern Turkish literature area is called from his name: *Khwarezm Turkish*. Ali Şir Nevayi informed about Huseyn-i Harezmi and his commentary of *Qasida-i Burda*, it's written by *Harezmiçe Turki til*. From this point of view, this term of Turkish literary called as *Khwarezm Turkish* by Janos Eckman. In this study, it is the purpose is to determine the importance of *Kashfu'l-Huda* in the Turkish literature.

Key words: Harezmi, *Kashfu'l-Huda*, Eastern Turkish, Busiri, *Burda*.

Özet

Bu çalışma, Hüseyin-i Hârezmî'nin *Keşfü'l-Hüdâ* adlı Kaside-i Bürde şerhinin Berlin Şehir Kitaplığında Ms. or. oct. 1688 kayıt numarasıyla (BN) ve Süleymaniye Kütüphanesi Mahmud Paşa Koleksiyonunda 271 kayıt numarasıyla (SN) muhafaza edilen nüshalarından yola çıkarak eserin Türk dili ve edebiyatı içindeki yerinin tespitini esas almaktadır. Kaside-i Bürde, klasik şark edebiyatında kaside yazma geleneği içinde ve Hz.

¹ Bu çalışma, Prof. Dr. A. Deniz Abik danışmanlığında Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalında 2015 yılında tamamlanan doktora tezinden geliştirilmiştir: KEŞFÜ'L-HÜDÂ Doğu Türkçesiyle Yazılmış Bir Kaside-i Bürde Şerhi İnceleme - Metin - Dizin.

² Yrd. Doç. Dr. Çukurova Üniversitesi Eğitim Fakültesi Türkçe Eğitimi Bölümü, erdemdgstn@gmail.com.

Muhammed'e ithaf edilen eserler dâhilinde en meşhur manzumedir. Arap edebiyatında ilki Kâ'b bin Zühayr diğeri Bûsîrî tarafından yazılmış olan iki ayrı Kaside-i Bürde mevcuttur. Bu çalışmanın konusu olan Keşfü'l-Hüdâ, Bûsîrî'nin kasidesi üzerine yazılmış bir şerhtir. Türk edebiyatında ve dil araştırmalarında Bûsîrî'nin Kaside-i Bürde'sine şerh olarak yazılan Keşfü'l-Hüdâ ve şârihinin varlığı pek zikredilmemiştir. Oysaki şerhin yazarı olan Hüseyin-i Hârezmi'nin Türk dilinin tarihi seyirindeki yeri ve önemi, Nevâî'nin Macalisu'n-Nafayis'inde şârih için söylediği *Harezmiçe Turki til* ibaresinde saklıdır. Hüseyin-i Hârezmi ile ilgili bu ibare, Eckmann'ın kullanımı üzerine Türkçenin 14. yüzyıl ve 15. yüzyılının ilk dönemlerine adını verir hâle gelmiştir. Bu bakımdan eser ve edip, Türk dili ve edebiyatı için belirli bir dönemi adlandırabilecek kadar büyük bir öneme haizdir. Bu çalışmada, Keşfü'l-Hüdâ'nın Türk edebiyatı ve şerh yazma geleneği içindeki yerini eserden tanımlar ile tespit etmek, doğu ve batı sahası Türk edebiyatlarındaki örnekleri göz önünde bulundurarak metnin literatürdeki boşluğu doldurmasını sağlamak amaçlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Hârezmi, Keşfü'l-Hüdâ, Doğu Türkçesi, Bûsîrî, Bürde.

1. Giriş

Hüseyin-i Hârezmi'nin yazdığı Keşfü'l-Hüdâ, Bûsîrî'nin Kaside-i Bürde'sine 15. yüzyılın ikinci çeyreğinde Doğu Türkçesi ile yazılmış manzum - mensur karışık bir şerhtir. Arap edebiyatında iki ayrı eser Kasidetü'l-Bürde -Türk edebiyatında genellikle Kaside-i Bürde-adıyla meşhurdur. Kâ'b bin Zühayr'ın eseri, Hz. Muhammed'in kendisine hırkasını hediye etmesinden ötürü bu adı almıştır. *Ebû Abdî'llâh Şerefü'd-dîn Muhammed bin Said bin Hammâd bin Muhsin El-Bûsîrî'nin* kasidesi ise hastalığına şifa vesilesi olmasına dair rivayetler vesilesiyle bu adla tanınmıştır. Bu eser Keşfü'z-zunûn'da *Kasidetü'l-Bürdeti'l-Mevsûmetü bi'l-Kevâkibi'd-Dürriyeti fî Medhi Hayri'l-Beriyye* olarak kayda geçirilmiştir (Balci, 2014a: 1066). Bûsîrî'nin kasidesi, şairinin hastalıktan kurtulmasına vesile olmasından ötürü, bilhassa Osmanlı kültür muhitinde, Kasidetü'l-Bür'e veya Kasidetü'l-Bür'iyye şeklinde anılagelmiştir (Basset, 1979b: 837b; Kaya, 2001: 569). Bûsîrî'nin eserinin en eski nüshaları 160 beyittir fakat geç dönem nüshalarda 165 beyite kadar genişleme görülmüştür (Kaya, 2001: 569). Kaside-i Bürde, bu çalışmanın konusu olan Hüseyin-i Hârezmi'nin Keşfü'l-Hüdâ'sında 161 beyittir. Keşfü'l-Hüdâ'da, eserin 53 ve 54. beyitleri arasında Kaside-i Bürde'ye ait olup kasidenin özgün metniyle ilgili kaynaklardan tespit edilemeyen Arapça bir beyit bulunmaktadır. Metinde, kasidenin 86 ve 87. beyitleri şerh edilmemiştir (Dağıstanlıoğlu, 2015: 1-2).

Kaside-i Bürde'nin yazılma sebebi ve meşhur olmasıyla ilgili çeşitli rivayetler mevcuttur. Keşfü'z-zunûn'da bu konudaki farklı rivayetler verilmiştir. *Kâtip Çelebi*, "en kabule yakını" olarak *Bûsîrî'nin* rüyasında Hz. Muhammed'i gördüğünü, onun iki omzunun üstüne bir hırka atıp eliyle sıvazlaması sonucu uyandığında *fâlic marazından* kurtulduğu ve buna sevinip dışarı çıktığını aktarmıştır (Balci, 2014a: 1067). Keşfü'l-Hüdâ'da, kasidenin telif ve tanınma anlatısı, Keşfü'z-zunûn'daki bilgilerle örtüşür biçimdedir:

BN [21/1] ... Fâlic marazı birle (2) kolı ayakı tutmas bolup hiç enis-i şâdik ve (3) münis ve celis-i muvâfik ve yâr-ı hem-nişin ve gam-güsâr (4) ve mahrem-i esrâr tapmadı. Medîne tağlarınınġ (5) bir ġârında tekye kılıp öz cânından ümîd keşip endîşe (6) kılmiş kim "Çün sermâye-i zindegâni ve pîrâye-i şîhât-i (7) kâmrâni êligdin çıkıp hizâne-i nefis-i enfâs-ı (8) beşeri münkâzi çak boldı, bâri bu bir neçe kim (9) nefes bâki kalıpdur, nazm-ı şîfât-ı Resûl şalla'llâhu (10) 'aleyhi ve sellemġa iştiġâl kılıp zahîre-i ebedi ve sa'âdet-i (11) sermedi hâşil kılrsa, lâ-cerem. [...] [24/8] Lâ-cerem, bu kaşideni hem bu yerde hizmetka 'arz kılur-men, (9) dâp bu kaşideni tamâm okıgandın song i'âde-i matla' (10) kılıp peygamberning pāk rûhından du'â birle istimdâd (11) êtip tekye kılrsa, resûl, şalla'llâhu 'aleyhi ve sellemni [25/1] tüşinde kormiş kim kâlip mübârek kolın bu bi-çâre (2) ġastanınġ tutmas kolı ayakına salıp aymış kim (3) "Ey mening adaşım! Tur kim Haġ, subhânehu ve ta'âlâ, sanġa bu zahmet-(4)-din şifâ bērdi." Oġganıp tura kēlse kōrer kim (5) hiç zahmeti kâlmay tamâm-ı şîhât tapıp turur, lâ-cerem.

Bûsîrî'nin Kaside-i Bürde'si gerek Arap edebiyatı gerekse Türk edebiyatında kendisi üzerine yazılmış şerh ve nazirelerle ayrı bir önemi haizdir. Kaside-i Bürde, daha Bûsîrî

hayatta iken Abdüsselâm bin İdris el-Merrâküşî ve Ebû Şâme el-Makdisî tarafından şerh edilmiştir. Kaside ayrıca hastalık, geçim sıkıntısı vb. sorunlara yönelik şifa kaynağı olarak da farklı uygulamalarıyla beraber kullanılmıştır (Kaya, 2001: 569).

2. Hüseyin-i Hârezmî ve Keşfü'l-Hüdâ

2. 1. Kübreviyye tarikatı, Orta Asya kökenli üç büyük tarikattan biridir. 13-14. yüzyılda Orta Asya'dan, Hindistan ve Irak'a kadar yayılan tarikatının kurucusu Necmeddîn-i Kübrâ'dır (ö. 1221) ve onun halifelerinden biri, Türk asıllı Baba Kemâl-i Cendî'dir. Türkistan'da Yesi şehrinin müftüsü Mevdüddin Ahmed Mevlânâ'dan iki Kübrevî kolu çıkmıştır. Bunlardan biri Bahâeddîn Kübrevî, Dânişmend Muhammed Mevlânâ, Ebu'l-Fütûh bin Bahâeddîn, Ebu'l-Vefâ-yı Hârezmî'den *Hüseyin-i Hârezmî*'ye ulaşır (Algar, 2006: 502b-502c). *Kemâleddin Hüseyin bin el-Hasan el-Hârezmî el-Kübrevî* eserlerini, Hârezmî idare eden Emir Şah Melik ve Emir İbrahim ile Şahrüh, Ulug Beğ ve Ebu'l-Hayr Han'a sunmuştur (Hofman, 1969: 267-272; Budak, 1994: 325-326).

Hüseyin-i Hârezmî hakkındaki en ayrıntılı bilgi, *Nizâmü'd-din Ali Şir Nevâyî*'nin *Mecâlisü'n-Nefâyis*'inde bulunmaktadır (Eraslan, 2001a: 9; Eraslan, 2001b: 321). Hüseyin-i Hârezmî ve bazı eserlerinin adı *Keşfü'z-zunûn*'da ve *Devletşah Tezkiresi*'nde (Lugal, 2011: 430-431; Balcı, 2014a: 1068; Balcı, 2014b: 1442) geçmekle birlikte ayrıntı içeren biricik kaynak *Mecâlisü'n-Nefâyis*'tir. Nizâmü'd-din Ali Şir Nevâyî'nin eserinde, *Hüseyin-i Hârezmî*'nin hayatına dair bazı bilgiler bulunmaktadır. Buna göre Hüseyin-i Hârezmî, *Şahrüh Mirza* zamanında bir gazeli nedeniyle küfürle suçlanıp "Hârezm'den "Herî"ye getirilmiş, *dânişmend ve istilâh bilür kişi* olduğundan kendisine bir suç isnat edilememiş ve Hârezm'e gönderilmiştir. *Hüseyin-i Hârezmî*'yi *ten-süfî bulgagıda* Hârezm'de bir Özbek şehit etmiştir. Mezarı *Hâce Ebu'l-Vefâ*'nın kabrinin ayak tarafındadır (Eraslan, s. 2001a: 10; Eraslan, 2001b: 321). *Hüseyin bin Hasan Kemâlü'd-din el-Hârezmî el-Kübrevî*'nin ölüm tarihi *Keşfü'z-zunûn*'da 840 ve 845 civarı (1436-1437 veya 1441-1442) (Balcı, 2014a: 1068; Balcı, 2014b: 1442), Köprülü'de 1432 (Köprülü, 1978: 296a), Hofman'da 1435-1436 yılları (Hofman, 1969: 267), Götz'de ise 1435 (Götz, 1979: 531-532) olarak verilmiştir. *Hüseyin-i Hârezmî*'yi İranlı süfi ve şair olarak tanıtan Kurtuluş (2002: 233), onun 836 (1433) veya 840 (1436)'da Hârezm'deki Özbek ayaklanmalarında öldürüldüğünü belirtmiştir.

Hüseyin-i Hârezmî'nin edebi ve sufi kimliğinin temelinde Mevlânâ ve Mesnevî'sinin önemli bir yeri vardır. Yazdığı şerhlerle bu alandaki yetkinliğini ispatlayan şârihin Mevlânâ ve Mesnevî'ye olan özel ilgisi, *Cevâhirü'l-esrâr ve Zevâhiri'l-envâr* adlı eserinde kendi ifadeleriyle yer almaktadır. Şârihin gençlik çağında Mesnevî ile ilgili *müşküllerin* halinde başvuru kaynağı olduğu, bu konularda mektuplar kaleme aldığı, *Cevâhirü'l-esrâr ve Zevâhiri'l-envâr*'ın telif sebebi kısmında anlatılmıştır (Gökbulut, 2013: 37-47).

Hüseyin-i Hârezmî'nin eserlerinin çoğu Farsçadır. Edibin Kaside-i Bürde'ye Arapça ve Türkçe olarak yazdığı iki ayrı şerhi bulunmaktadır: **1.** *El-Maksadü'l-Aksâ fî Tercemeti'l-Mustaksâ*, Aziz bin Muhammed en-Nesefî'nin Maksadü'l-Aksâ adlı tasavvuf hakkındaki Arapça eserinin Farsça tercümesidir (Hofman, 1969: 267-272; Balcı, 2014b: 1442). **2.** *Şerh-i Mulahhas*, El-Çagmîni el-Hârezmî'nin (ö. 1221) temel astronomi hakkındaki eserinin Farsça çevirisidir (Hofman, 1969: 268; Ökten, 1993: 182-183). **3.** *Cevâhirü'l-Esrâr ve Zevâhiri'l-Envâr*³, Mevlana Celeleddin-i Rumi'nin Mesnevî'sinin ilk üç cildine yazılmış Farsça şerhtir (Hofman, 1969: 267-272; Kurtuluş, 2002: 233; Şensoy, 2010: 557; Gökbulut, 2013: 37-47). **4.** *Künüzü'l-Hakâyık fî Rumûzi'd-Dakâyık*, Mesnevî'ye yazılmış Farsça, manzum şerhtir (Hofman, 1969: 267-272; Şensoy, 2010: 557; Balcı, 2014b: 1226). **5.** *Nasihât-nâme-i Şâhi*, Farsça yazılmış bir ahlak kitabıdır (Hofman, 1969:

³ Bursevî, kendinden evvelki Mesnevî şârihlerinden biri olan Kemaleddin Hüseyin-i Hârezmî'yi bu eserinden ötürü tenkit etmiştir (Avşar, 2007: 62).

267-272). **6.** *Yanbû'ü'l-Esrâr fî Nesâyihî'l-Ebrâr*, Farsça yazılmış bir ahlak kitabıdır (Hofman, 1969: 267-272; Kurtuluş, 2002: 233). **7.** *Nüzhetü'l-Mullâk fî Hey'eti'l-Eflâk*, muhtemelen Ulug Beğ'in oğlu olan Abdü'l-aziz için yazılmıştır (Hofman, 1969: 267-272). **8.** *Râhatü'l-Ervâh* (BN'de Râyahatü'l-Ervâh), Hüseyin-i Hârezmi'nin Kaside-i Bürde için Keşfü'l-Hüdâ'dan önce yazdığı Arapça şerhtir. **9.** *Keşfü'l-Hüdâ*, Hüseyin-i Hârezmi'nin Kaside-i Bürde'ye yazdığı manzum - mensur karışık Türkçe şerhidir.

2. 2. Hüseyin-i Hârezmi'nin *Türkî til* (BN 38/8) ile yazdığı Keşfü'l-Hüdâ, Bûsîri'nin Kaside-i Bürde'sine yönelik manzum - mensur bir şerhtir (BN 16/10). Bu eser, Hârezmi'yi fetheden Ebu'l-Hayr Han'a sunulmuştur (Dağıstanlıoğlu, 2015: 9). Eserin dili için Hofman (1969: 271), *Eastern Turkish*⁴ demekle birlikte metinde Hârezmi'nin yerel özelliklerinin de bulunduğunu ifade etmiştir. Köprülü de (1978: 296a) *o devir Çağataycasının Hârezmi şive hususiyetleri ile karışık bir şekli* ifadesini kullanmıştır. Keşfü'l-Hüdâ'nın dili hakkında, Ali Şir Nevâyî'nin Mecâlisü'n-nefâ'is'inde, *Hârezmiçe Türkî til bile* kaleme alınma bilgisi yer almaktadır (Eraslan, 2001a: 9). Eckmann (2003: 1), bu veriyi Hârezmi Türkçesinin *belirli bir şive* olduğuna delil olarak göstermiştir. Hüseyin-i Hârezmi eserinin dili için *Türkî til* ifadesini kullanmıştır. Mecâlisü'n-nefâ'is'teki *Hârezmiçe Türkî til* ifadesi ise tek örnek olarak saptanmıştır. Ayrıca Hüseyin-i Hârezmi ile Nevâyî'nin aynı asrın ve yakın muhitlerin insanı olmaları dikkate alındığında, Mecâlisü'n-nefâ'is'teki *Hârezmiçe* ifadesi, eşitlik hâli eki vasıtasıyla dilin, Hüseyin'e ait bir üslupla işlendiğinin göstergesi de olabilir.

Keşfü'l-Hüdâ'nın Berlin nüshasının 13/8 – 18/10 sayfaları arasında eserin telif sebebi anlatılmıştır. Buna göre Ebu'l-Hayr Han'ın Hârezmi'yi ilk fethinden sonra kurulan meclisinde hazır bulunan Hüseyin-i Hârezmi⁵, hanın ilgisine mazhar olmuş, Ebu'l-Hayr Han'a gelen bir Kaside-i Bürde nüshasını açıklamak üzere vazifelendirilmiştir. Hüseyin-i Hârezmi bunu kâfi görmeyip *Arabi-yi faşihni lafz-ı Türkî-yi melih* ile şerh etmeğe niyetlenmiş ve *baht kaleminin mehârın fikret seyyâhunun qolğa bërîp Zengbâr deryâsın kârvân-ı ma'ânîni Rûm bilâdığa çekerek eserine Keşfü'l-Hüdâ* adını vermiştir (Dağıstanlıoğlu, 2015: 16).

Keşfü'l-Hüdâ fî Kaside-i Bürde'nin telif tarihi olarak Hofman'da 1431 yılı verilmiştir (Hofman, 1969: 271). Keşfü'l-Hüdâ, Hârezmi'yi fethinden sonra Ebu'l-Hayr Han'a sunulmuştur (Hofman, 1969: 271; Köprülü, 1978: 296a; Götz, 1979: 531-532). Ebu'l-Hayr Han, 1430-31 yılı kışında, Ürgenç dâhil Hârezmi'nin kuzeyini işgal etmiştir (Aka, 1994: 147). Ebu'l-Hayr Han'ın meclisinde Kaside-i Bürde'yi açıklama hususunda kendisine gösterilen ilgiden ve Keşfü'l-Hüdâ'da bizzat Hüseyin-i Hârezmi'nin dilinden (BN 38/10 vd.), Bûsîri'nin Kaside-i Bürde'sini, muhtemelen daha önceki bir dönemde Râhatü'l-Ervâh (BN Râyahatü'l-Ervâh) adıyla Arapça olarak şerh ettiği anlaşılmaktadır. Râhatü'l-Ervâh'ın varlığı kaynaklarda tespit edilememiştir. Keşfü'l-Hüdâ'da telif sebebinin açıklandığı bölümde, Ebu'l-Hayr Han'ın Hârezmi'yi fethinden sonra kurulan meclisin tasviri de eserin bu yıllarda yazıldığını göstermektedir. Bu tarih, Ebu'l-Hayr Han'ın Hârezmi'yi ilk fethinin tarihine uymaktadır: 834⁶ (Dağıstanlıoğlu, 2015: 17-18):

14/7 Rebi'ü'l-evvel ayının yegirme birinci küni, (8) cum'a şabâhında "İnnâ fetehnâ leke fethen mübînâ" (9) yosunıça, âsânlık birle, feth-i Kal'a-i Hârezmi müyesser (10) boldı.

⁴ "Eastern Turkish tainted with the local idiom of Hârezmi" (Hofman, 1969: 271).

⁵ Müfessir ve şârihin vasıfları hususunda vehbi yani Allah tarafından ihsan edilmiş olan ilim sahibi, âbid ve zahit olma şartı (Kara, 2014: 20), Hüseyin-i Hârezmi'nin Bûsîri şerhi için seçilme nedeniyle de örtüşmesi bakımından ilgi çekicidir. Zira Hüseyin-i Hârezmi hem Kübreviye şeyhi hem de Kaside-i Bürde ve şerh hususunda döneminin önde gelen bir ismidir.

⁶ Miladi 7 Aralık 1430.

Keşfü'l-Hüdâ'nın bilinen iki nüshası vardır. İlki Berlin Şehir Kitaplığında Ms. or. oct. 1688 kayıt numarasıyla, diğeri Süleymaniye Kütüphanesi Mahmud Paşa koleksiyonunda 271 kayıt numarasıyla muhafaza edilmektedir. Keşfü'l-Hüdâ, *dibâce-i kitab*, iki *mukaddime* ile Kaside-i Bürde'nin *şerh*ini içermektedir. Ayrıca Berlin nüshasında, yazmanın sonunda, istinsah tarihini gösterir bir de kıta yer almaktadır. Berlin nüshası 1172⁷ yılında istinsah edilmiştir. Nüshanın sonunda Farsça bir kıta ile belirtilen tarih, ayrıca bu kıta sonrasında da açık bir biçimde yazılmıştır: BN 348/8 sene 1172 (Dağıstanlıoğlu, 2015: 17-19).

Eserin tam adı *Keşfü'l-hüdâ der medh-i hazret-i Muhammed Muştafâ*dır: BN 18/4 bu kitâb-ı zîbâğa (5) *Keşfü'l-hüdâ at bērdim fî şıfati'l-muştafâ*. Eserin adı Süleymaniye nüshasında, ikinci sayfada farklı bir kalemle yazılmıştır. Bu not, sonradan belirtilmiş kütüphane kaydı olmalıdır: *Keşfü'l-Hüdâ fî Şıfati'l-Muştafâ, Şerh-i Kaşideti'l-Bürde, Hüseyin*. Bu kayıttaki yazar ismi, metnin içinde işaretlenmiş olan ve manzum kısımda yer alan *Hüseyin*'dir. Eser için yazılan *Şerh-i Kaşideti'l-Bürde* ifadesi, nüshanın Anadolu sahasında yazıldığına delalet etmektedir. Eserin sebep-i telifi de kitabın içinde işaretlenip ikinci sayfada yazılmıştır: *H'ârezm Kal'esi fetih sebebi ile te'lif edilmiş*. Keşfü'l-Hüdâ'nın bir *şerh* olarak yazıldığı ise yazarın şu cümlesinde görülmektedir: BN 16/10 *bu 'Arabi-yi faşihni lafz-ı Türki-yi melih birle şerh kılsam* (Dağıstanlıoğlu, 2015: 17-19).

Keşfü'l-Hüdâ'nın bilinmeyen bir nüshası Prof. Dr. Mustafa Koç tarafından tespit edilmiştir. Bu nüsha, Süleymaniye Kütüphanesi Mahmud Paşa koleksiyonunda, 271 numaraya kayıtlıdır. Eser, *Kaside-i Bürde Şerhi* olarak kütüphane kaydına alınmıştır. Süleymaniye nüshasında, Berlin nüshasına nazaran eksiklikler tespit edilmiştir. Her iki nüshada da müstensihler hakkında bilgi bulunmamaktadır. Lakin Süleymaniye nüshasının müstensih, muhtemelen, Doğu Türkçesine tam anlamıyla hâkim değildir. Türkçe sözcüklerin ve bilhassa eklerin yazımındaki hatalar ve eksik harfler buna delalet etmektedir. Dağıstanlıoğlu, dil verilerini kıyasladığında, Süleymaniye nüshasının daha erken bir istinsah olduğu yargısına varmıştır. Yazmanın bulunduğu koleksiyon da oldukça erken dönem istinsahı olduğunu işaret etmektedir. *15. yüzyılın ikinci çeyreğinde yazılmış bu eserin aynı yüzyılın ikinci yarısında İstanbul'da tanınıyor olması, eserin ününü göstermesi bakımından dikkat çekicidir*. Süleymaniye nüshasında metnin bittiği satırın hemen altından başlayarak yazılan manzumelerin bir kısmı, Eski Anadolu Türkçesi özelliği göstermektedir (Dağıstanlıoğlu, 2015: 19-20).

Dağıstanlıoğlu (2015: 351), eserin Süleymaniye nüshasının gerek ses bilgisi gerekse yapı bilgisi bakımından daha eskicil öğeler içerdiğini belirtmiştir. Araştırmacı ayrıca, Berlin nüshasında yazımındaki hatalardan ötürü okunamayan kimi Türkçe ve alıntı sözcüklerin, Türkçe ve Farsça tamlamalardaki diziliş hatalarının Süleymaniye nüshasında doğru şekilde yazıldığını tespit etmiştir.

3. Kaside-i Bürde Şerhi Keşfü'l-Hüdâ

Metin⁸ “başı ve sonu ile kapalı bir yapı oluşturan dilsel göstergelerin art arda geldiği anlamlı yapı”dır. Edebî metin, dile bağlı tasarlanışıyla kurmaca bir dünya olduğu gibi, içinde yer aldığı kültür birikiminin de bir tezahürüdür. Buna göre metin, diğer tüm

⁷ Miladi 1758-1759.

⁸ Günay (2007: 230), metni işlevi bakımından sekiz değişik tip olarak ele almıştır: *yazarın niyeti bir öyküyü anlatmak olabilir (anlatısal), bir betimleme yapılabilir (betimleyici), bir şey kanıtlanmağa çalışılabilir ya da eleştirilebilir (kanıtlayıcı), bilgi verebilir (açıklayıcı ya da göndergesel), bir düşünceyi esinleyebilir ya da öneride bulunabilir (buyurucu), konuşmaya dayalı bir anlatımla düşünceyi açıklayabilir (söyleşimsel), alıcının duygularını söz sanatları ile süsleyerek açıklayabilir (sözbilimsel), gelecekte haber verebilir (önceden haber verici metinler)*. Bu bağlamda şerhlerin -odak metin hangi türde olursa olsun- diğer metin türleriyle bütüncül bir yapı oluşturduğu söylenebilir.

anlatımlardan sıyrılmış müstakil bir yapı değildir. Metnin değeri ve anlamı, diğer metinlerle olan bağına göredir. Metinlerarasılık, metin ya da metinlerin başka metinlerle olan açık veya gizli bağlarını ortaya koyar (Günay, 2007: 44, 211).

Edebî metin terimi, edebiyat araştırmalarında ister bir bölümüyle, isterse tamamıyla yazma eseri de belirtebilir. Bir inceleme metodu olarak metin tahlili, edebî metnin kurgulanışını sorgular (Mengi, 2007: 408, 412). Metin tahlilinden farklı olarak şerh ise anlaşılmasının zor olduğuna inanılan metnin kolay anlaşılır hâle getirilmesine yönelik açıklama çabasıdır (Vaux, 1979: 429; Kortantamer, 1994: 1-10; Mengi, 2007: 408, 412; Şensoy, 2010: 555). Tarlan (1937: 9), *edebî tenkidin* eserin *bedii güzelliği* ile ilgilenen öznel bir uğraşı olduğunu belirtmiştir. Tarlan'a göre şerh ile tenkit arasındaki fark, edebî eseri anlamak ve duymak arasındaki farktır. Buna göre metinler şerhi, eseri anlamağa çalışır ve nesneldir. Mengi (2007: 409), şerh ile tahlil arasındaki farkı şöyle açıklamıştır: Şerh, *metni daha kolay anlaşılır hâle getirmeyi*; tahlil, *edebî metinlerin edebiyat tarihi içindeki yerlerini, geçmiş dönem edebiyatının tanıtımını, kültür zenginliğini, değer yargularını ortaya koymayı amaçlamaktadır*. Metne yönelik bilgi veren ifadeler yalnızca şerh ve tahlil değildir. *Derkenar ve hâşiye*, sayfa kenarlarına yazılmış olan açıklama; *telhi*, özetleme; *tefsir* ise açıklama, yorum demektir (Mengi, 2007: 412). Kara (2014: 19), *şerh* ve *hâşiyeyi*, metni kendi üzerinde yani yerinde anlamayı, bilgiyi koruyup onun devamlılığını sağlamayı esas alan *katılımcı çabanın* ürünü olarak tanımlamıştır.

Şerh, "eti kesmek, bir şey genişletip yaymak, sözün kapalı kısımlarını açıklayıp anlaşılır hâle getirmek" anlamlarında olup esasen bir alanda meşhur olmuş, genellikle *muhtasar* eserlerin barındırdığı kapalı ifadeleri aydınlatmak, eksik görülen kısımları tamamlamak ve bilgiyi derinleştirmektir (Erdoğan, 1997: 286-293; Şensoy, 2010: 555). Şerhte incelenen metnin öncesi ve sonrasında ulaşılabilen bütün kaynaklar ele alınıp *eklemeler*, *tenkitler*, *tasfiyeler*, *tasnifler* yapılarak metindeki bilgi derinleştirilmektedir (Kara, 2014: 15). Kara, bir metni merkeze alan yorumlama uğraşlarının tamamını bir ana başlıkta değerlendirmektedir. Bu bağlamda, bir metni *anlamaya*, *açıklamaya*, *ikmal etmeye*, *irtibatlarını genişletip yeniden kurmaya*, *derinleştirmeye*, *tenkit*, *tahkik ve tashih etmeye* yönelik *tefsir*, *hâşiye talikat*, *tafsil*, *tevil*, *izah*, *zeyl*, *beyan*, *fevaid* ile metni *kısaltmaya*, *arındırmaya*, *sıkılaştırmaya*, *özetlemeye* çalışan *ihtisar*, *muhtasar*, *hülâsa*, *telhis*, *mülâhhas* vb. çalışmaların tamamını şerhin geniş tanımı altında ele almaktadır (Erdoğan, 1997: 286-293; Kara, 2014: 21). Hüseyin-i Hârezmi de Râhatü'l-Ervâh adıyla Arapça olarak şerh ettiği Kaside-i Bürde'nin Türkçe şerhi olan Keşfü'l-Hüdâ'yı muhtasar şerh olarak tanımlamaktadır:

BN 38/8 38/8 Türkî til birle ebyât ma'nîsige bu mîkdâr işâret (9) yeter, kim, kim ki ziyâde tahkîk izdese bu du'âcınınġ (10) Râyhâtü'l-ervâh atlık 'Arabî şerh' [ilge mu'âlâ'a (11) kılğay kim 'acâyib tahkîkât ve ġarâyib tedkîkât ve [39/1] ġurar-ı işârât ve dürr-i delâlât ol şerh-i (2) laîfning mehvîşinde münderic turur; BN 221/10 tefâşil mutavvelâtde mezkûr êrûm ammâ çaklı kim (11) bu *muhtaşarda* aning beyânıġa hâceti bar ol êrûr.

Şerh, İslam literatüründe metni anlamak, zenginliğini ve önemini tespit edebilmek için başvurulması zorunlu yöntemlerdendir. Bununla birlikte şerh, aslında tamamen İslam'a özgü bir telif türü değildir. Dinî, felsefî, hikemî metinler, hukuki metinler, manzumeler vb. ürünler, anlaşılmak, incelendiği günün şartlarına uyarlanmak için ve bu sayede devamlılığa sahip olması adına şerhin çalışma sınırlarındadırlar (Kara, 2014: 15). Klasik felsefenin Aristo ve Eflatun şerhleri temelinde olması da bunun bir örneğidir. Ayrıca Latin, Yunan, İran ve Arap metinlerinin şerh edilemediği düşünülürken, dinî, felsefî, ilmî içeriğe göre yöntemler de ortaya çıkmıştır (Tarlan, 1937: 3-4; Kara, 2014: 15).

Kapsayıcı tür olarak şerhler⁹, öğretimde de yeri olan metinlerdir. Öğretim sürecinde şerhin kullanımı, bir araç olarak yer alması ilgi çekicidir. Hoca ile talebe arasındaki ilişkide biriken bilgi, sonraki süreçte kaynakların yeniden derlenmesi ve tenkidini hatta talebenin hocasından elde ettiklerinin *tenkit* ve *tadilini* doğurmakta, bu kapsamda ortaya çıkan ürünler *ta'likat* ve *muhtasar* adlarıyla bir tür *şerh* niteliği taşımaktadır. Bu doğrultuda yeniden tasarlanan ürünler, eldeki eserlerin günün ihtiyaçlarını karşılar hâle gelmesini ve tedavüllerini sağlamaktadır. Şerh, haşiye ya da ta'likat talebenin öğrenimde elde ettiklerini arşivlediği ve bir başka aşamada kendisi öğretirken de temel kaynak olarak yararlanabildiği başvuru eserine dönüşmektedir. Öğretimdeki bu araç, sadece bir eserin sorgulanması ya da ona yönelik ders verilerinin çalışılması olmamakta, farklı kaynaklar ve hocanın anlatımıyla gelen bakış açılarıyla bilginin güncellenmesini, sistematik hâle gelmesini, yeni sorunsalların ortaya koyulmasını sağlamaktadır (Kara, 2014: 26-29).

Klasik şerh yöntemleri edebî metinler için kelime ile sınırlanmış; dinî, felsefi ve ilmi metinlerde kelimelerin ötesinde fikrin şârihin gözünden açıklamasını da barındırmıştır (Tarlan, 1937: 4). Şârih, odak metindeki kelimelerin sözlük anlamlarını, yapı özelliklerini, bağlamdaki çağrışımlarını verir ve daha sonra metnin anlamına geçer. Bu geçişte, ihtiyaç duyması hâlinde ayet ve hadislere, kıssalara, varsa kendi veya başka şairlerin şiirlerine, kişi ve yer adlarına vb. bilgilere yer vererek şerhi gerçekleştirir (Erdoğan, 1997: 286-293). Şârihin bilgisi ve odak metnin konusuna yönelik ilgisi, bu konuyla ilgili çağdaş yaklaşımlara vâkif olması ve şerhi yazmadaki amacı metin şerhlerindeki farklılıkları doğurmuştur (Yekbaş, 2008: 213). Şerhte kelimelerin yapı ve anlam özelliklerinin yanı sıra tevil şeklinde harf açıklama da bir usûl olarak yer almaktadır. Bursevî'nin eserinde bunun örneğine rastlanmaktadır: *bâ* harfi (Avşar, 2007: 63).

Kurgulanma biçimlerine göre şerhler üçe ayrılmaktadır. Bunlardan biri odak metnin önünde *kâle* veya *kavlühü*, şerhte *ekülü* yazılan, diğeri *kavlühü* ile şerhe konu olan bölümün yazıldığı, bir diğeri ise odak metinle şerhin iç içe yer aldığı çalışmalardır (Şensoy, 2010, s. 556). Manzum metni şerh ederken kavrayabilmek için *cüz'ü şerh ve izah* veya *küllü kavramak* esastır. Kaside, gazel bazen de kıtalarda beyit ile *cüzden küllü* kavramak mümkündür (Tarlan, 1937: 13). Odak metnin türü ile şerhin metodu arasında da doğal bir bağ vardır. Keşfü'l-Hüdâ'nın Berlin nüshasında Kaside-i Bürde'nin beyit ya da beyitlerinin öncesinde, genellikle kırmızı kalemle *kâle kuddise sırâhu* yazılmıştır. *Kâle kuddise sırâhu*, Berlin nüshasından farklı olarak Süleymaniye nüshasında düzenli şekilde yazılmıştır. Süleymaniye nüshasında Kaside-i Bürde'nin beyitleri kırmızı mürekkeple çerçeve içine alınmış, her iki nüshada da odak harekeli olarak yazılmıştır. Keşfü'l-Hüdâ'da odak metinden sonra yer alan beyit çevirisinden önce *ya'nî* ifadesine yer verilmiştir (Dağistanlıoğlu, 2015: 22).

Osmanlı edebiyatında Arapça edebî metinlere kıyasla Farsça metinlere yönelik şerhlerin yaygın olduğu, Arapça metinlerin şerhi hususunda Kâb bin Züheyr ve Bûsîrî'nin eserleri gibi belli başlı metinlerin şerh edildiği görülmektedir. Türk edebiyatında Arapça ve Farsça eserlere yönelik şerhlerde kelimelerin anlam ve yapı özelliklerinin, bağlamdaki

⁹ Kara (2014: 26-27), Mahzenu'l-Ulûm'dan alıntı ile metin ve telif eser türlerini değerlendirmiş, bunlar arasında herhangi bir değer farkı bulunmadığını ortaya koymuştur. Odak metin ile şerh / ihtisar arasındaki değeri kıyaslarken ise şerh ve ihtisarlara odak metine kıyasla *bazı yönlerden veya her yönden* odak metinden üstün olduğunu belirtmiştir. Araştırmacı, odak metindeki konu dağılımının şerhte öncesi, sonrası ve çağdaş bilgi ile yeniden tasarlandığını belirtip bu ürünün niteliklerinin odak metne kıyasla daha gelişmiş olduğunu ifade etmiştir. Mahzenu'l-Ulûm'daki *emr-i telifât* incelendiğinde, bugünün değer yargısıyla yalnızca birinci maddenin (kısm-ı evvel) telif eser sayıldığı görülmektedir: *Sâbikan telif edilmemiş olan mesâilin birinci defa olarak cemi ve telif olunması*. Oysaki Kara'nın da belirttiği gibi şerh ve onunla örtüşen türler, hem bir çeşit analiz hem de yeniden tasarlama yoluyla telif eser görünümündedir.

vazifelerinin neler oldukları tespit edilmiştir. Şârihler, bilhassa ayet ve hadisler olmak üzere manzum ve mensur örnekler, atasözü ve hikâyelerle açıklamalarını zenginleştirmişlerdir. İlk örneklerinden itibaren tasavvufî çevrelerdeki Türkçe manzumeleri şerh geleneğinde dil bilgisi ayrıntılarına fazlaca yer verilmemiştir. Parçadan bütüne gitmek yerine içerik esas alınmıştır (Ceylan, 2010: 566-567).

Şerhte dil bilgisi verilerinin öne çıkarılması, büyük oranda metni, özellikle de farklı dillerdeki metinleri idraki kolaylaştırmak için tercih edilmiş bir usûl olarak görülebilir. Bu bakımdan Kur'an'ın *edebî değeri*, *i'câzı* ve onunla ilgili *tefsir* çalışmalarının bu bakış açısının kaynağı olduğu söylenebilir. Cahiliye şiiri ile birlikte Arapçanın getirileri ve bunun Kur'an'daki görünümünün idrakini sağlamak, ayrıca hadis şerhlerinde bu dilin ifadelerini doğru bir şekilde anlama çabası dil incelemelerinin öne çıkmasını doğurmuştur (Şensoy, 2010: 557; Kara, 2014: 34). Hz. Muhammed'in Kur'an'daki bazı meseleleri tefsir etmesi, az bilinen kelimelerin anlamlarını açıklaması İslam kültüründe ilk şerh örnekleri olarak değerlendirilmektedir (Şensoy, 2010: 556). Tarlan (1937: 24), edebî metinlerin şerhi meselesinde kelimelerin yapı ve anlam özelliklerinin önemini metin - okuyucu ilişkisi ile açıklamıştır. Edebî metindeki kelimelere *aldatacak bir düşman göz*yle bakmanın müellifin yaratmak istediği inceliği kavrayabilmek için ve *onun manevi alayına belki lanetine* maruz kalmamak için zorunlu olduğunu belirtmiştir.

Anadolu'da Oğuzca ile ilk şerh örnekleri 14-15. yüzyılda ortaya çıkmakla birlikte bu usulün bir gelenek olarak yaygınlaşması 16. yüzyılda olmuştur (Ceylan, 2010: 566; Yazar, 2011: 41). Şatibi'nin *Hırzî'l-Emânî* adlı kasidesinin Türkçe manzum şerhi olan Muhammed bin Âşık Selmânü'l-Lazkî'nin *Keşfü'l-Me'ânî* (1397) adlı eseri Anadolu sahasının ilk şerh ürünlerindedir. Eserde Eski Anadolu Türkçesinin yanı sıra Doğu ve Kuzey Türkçesi öğeleri de bulunmaktadır: belirtme durumu {+nI}, zamir kökenli kişi eki {-em} ve {-sIn} yerine kişi zamiri *men ve sen* kullanımı vb. (Daşdemir, 2007: 34-36; Yazar, 2011: 41; Ayçiçeği, 2014: 27). Doğu Türkçesindeki ilk örnekler incelendiğinde ise hadis tercümesi ve onunla ilişkilendirilen anlatıların yer aldığı *Nehcü'l-Ferâdis'in* (1358'den önce) adı zikredilebilir. Kırk hadis türünde olan Mahmud bin Ali'nin *Nehcü'l-Ferâdis'inin* de şerhe benzer şekilde, aynı usulle tasarlandığı söylenebilir ki eser, Doğu Türkçesinin ilk şerh ürünü olarak anılabilir (Erdoğan, 1997: 286-293).

Şeyh Abdurrahim Karahisârî'nin 1453 yılında yazdığı eseri, Anadolu sahasında Kaside-i Bürde'ye yapılmış ilk manzum tercüme olarak bilinmektedir (Ayçiçeği, 2015: 40-41). İsmail Hikmet Ertaylan, *Tercüme-i Kaside-i Bürde* adıyla bu eserin eski bir nüshasından Kâmil Atik tarafından istinsah edilmiş kopyasının tıpkıbasımını yapmıştır (Akün, 1995: 310-311). Şeyh Sadullah el-Halvetî (ö. 1477)'nin *Şerh-i Kaside-i Bürde'si*, Seyyid Ahmed b. Mustafa Lâli (ö. 1563-1564)'nin *Şerh-i Kaside-i Bürde'si* ve Şeyhzâde Muhyiddin Mehmed (ö. 1544)'in *Râhatü'l-Ervâh'ı*, Anadolu sahasında Kaside-i Bürde'ye yazılan erken dönem şerhleri olarak sayılabilir (Yılmaz, 2007: 292-293). Şeyhzâde Muhyiddin Mehmed'in eserinin konu ve isim bakımından Hüseyin-i Hârezmi'nin Arapça şerhiyle aynı olması dikkat çekicidir. Bugüne kadarki veriler ışığında *Keşfü'l-Hüdâ'nın* hem doğu hem de batı sahası Türk edebiyatında yazılmış olan ilk Kaside-i Bürde şerhi olduğu söylenebilir.

İstanbul Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Kütüphanesi Osman Nedim Tuna koleksiyonunda Çağatayca ile yazılmış Latîfî'nin *Mazharu'l-Acâyib* adlı Tütî-nâme tercümesi ile birlikte Bûsîrî'nin *Kasidetü'l-Bürde'sine* dair bir şerh bulunmaktadır (Yazar, 2016: 346). Yazar, *genişletilmiş tercüme ya da şerh* olarak tanımladığı bu eserin Dağistanlıoğlu'nun çalıştığı Hüseyin-i Hârezmi şerhinden farklı olduğunu belirtmiştir (Dağistanlıoğlu, 2015; Yazar, 2016: 346). Katalogdaki alıntılar incelendiğinde daha geç dönem Çağatayca özellikleri barındırdığı görülen metinde 27a'da başlayan Bûsîrî'nin *tercüme-i hâlinin* anlatımı Osmanlı Türkçesi ile yazılmıştır (Yazar, 2016: 434). Eserin,

kütüphane kayıtlarında -Hüseyn-i Hârezmi'nin şerhinin Süleymaniye Kütüphanesinde bulunan nüshasında olduğu gibi- genel bir isim olarak *Şerh-i Kaside-i Bürde* şeklinde yer alması, nüsha tespitini oldukça güçleştirmektedir.

Türk edebiyatında manzumelerin şerhinde *cüzden külle* gitmenin yaygın bir uygulama olduğu, tümevarımın esas alındığı bu metotta özellikle beyitlerin içerdiği terkip ve ibarelerle değerlendirildiği, yapıyı oluşturan birimlerin anlam ve bağlam özelliklerinin ele alındığı görülmektedir. Şârihin öne çıkarmak istediği kelimelerin yapı ve anlam özelliklerinin, bağlamdan kazandığı ifade özelliklerinin sunulmasından sonra manzumedeki ilgili birimin çevirisi yapılmaktadır. Bunun ardından, odak metindeki atıflara yönelik olarak şârihin ilmi miktarınca *Kur'an, hadis, mitoloji, peygamber kıssaları, tarihî ve efsanevi kişilerle, din, tarikat büyüklerinin menkabeleri* vb. hakkında çeşitli anlatılara yer verilmektedir (Mengi, 2007: 411-412). Hacimli şerhlerde ayrıca metin içi atıflara, şerhin yazılma amacına uygun olarak rivayetlerle ilgili eleştirilere, doğrudan kaynak gönderimlerine yer verilmiştir (Kılıç, 2009: 330-331; Ceylan, 2010: 566).

Keşfü'l-Hüdâ'nın Berlin nüshasında, Kaside-i Bürde'nin bazı beyitlerinin yanında derkenar hâlinde Farsça yazılmış, beyitlerin okunma usullerini, ritüelleri ve neye şifa olduğunu gösteren açıklamalar bulunmaktadır¹⁰. Bu açıklamalar, Süleymaniye nüshasında yer almamaktadır. Keşfü'l-Hüdâ'da, yeni bir beyitin şerhine geçilmeden önce, evvelki beyitlerin şerhi hususunda genel değerlendirmenin manzum ve mensur olarak yapıldığı, Bûsîri'nin duygu durumuna yer verildiği ve bu vesileyle ilgili beyitin şerhine geçildiği tanıklar saptanmıştır. Bu hususta Berlin nüshasında 13. beyitin mensur ve manzum açıklama ve çevirisinden sonraki bölümü ihtiva eden 66/5 - 75/2 arası şerh metodunu göstermesi bakımından tanıklar sağlamaktadır (Dağıstanlıoğlu, 2015: 21):

66/5 Bilgil, ey bilig cevheriniñ kâmi kim nizâm-ı (6) ʻukûd-ı cevâhir-i maʻânî, kâvil-i kaşide Şeyh Muhammed (7) Bûsîri, ol kaşidedin hazret-i risâlet-(8)-penâh, şalla'llâhu ʻaleyhi ve sellemniñ medhige şürûʻ (9) kılğunça bu bir neçe beyt içide, köp türlüg leʻâyif-i (10) bâb-ı irşâd ve taʻlim-i tarîkaʻ-ı sedâd idrâc kılıp (11) bu naşâyih mahall-i kabülde vâkiʻ bolmakı üçün uyalıp [67/1] kelâmda hünerler harc kılıp turur.

Evvel ol kim maṭlaʻ-ı (2) kaşidede bizniñ [dæg] vâtan-ı aṣlnı unuṭkan ğâfil-(3)-ler ʻitâb kılmas, bel-kim, özige ḥiṭâb kılıp öz (4) ḥâliniñ beyânı içinde bizlerge taʻlim-i tarîkat-ı (5) şavâb kılıp aytur kim:

“Ey meñiñ cânım kim ten (6) birle taʻalluk kılğandın tört miñ yıl ilgeri (7) hazret-i ilâhî ve elṭâf-ı nâ-mütenâhî birle maḥşûs (8) bolup cîrân-ı ervâh-ı kudsiyye birle muvâneset (9) kılıp sevâki-yi şîfât elîgidin şarâb-ı tuḥûr-ı (10) tecelliyât-ı cemâlni, kadeḥ-i şıdk birle nûş kılıp (11) bisât-ı inbisâtıda âşâr-ı neşât cûş kılur êrdiñ. [68/1] Êmdi, ey nedim-i hazret-i melik-i kadim ve fihrist-i rûz-nâme-i (2) aḥsen-i takvîm! Ol vâtan-ı aṣlıde, menzil-i ḥaḳîķide (3) enîs ü hem-dem ve celis ü mahrem bolgan dost-(4)-larnı mu sağmıp köz yaşını köñgöl kamı birle (5) kaṭısturur-sên, yâ hazret-i ğafûriyyetdin (6) -kim kâzimetü'l-ġayz turur- nesimî mü keldi, yâ İzam(7)'din -kim külleʻ-ı kâf-ı kudret êrür- tecelliyât yaşını (8) mu yaşnadı kim közüñg yaşı tınmas taḳı köñgölünġ (9) otı savumas?”

Andın song âşâr-ı satıʻa ve (10) berâhin-i kâtiʻa birle muḥabbetni işbât kılıp inkâr kılmaḳka (11) maḥâll yokın bilip ʻaşıklılıġa itirâf êtip [69/1] maḥbûb-ı ḥaḳîķiniñ ârzüsü közdin ve uyqusı (2) köñgöldin şabr ve karâr kâtergenige ikrâr kılıp bu yolda (3) melâmet kılğuçılar sözige kulak salmay, nâmûs-(4)-unġnı bir pulġa almay, erbâb-ı selâmet ve aṣḥâb-ı (5) melâmetka ḥiṭâb kılıp aytur:

Nazm:

(6) sulṭân-ı ʻaşk tut[t]i köñgölünġ diyârını
(7) cânân kılıġa berdi bu cân ihtiyârını...

Hüseyn-i Hârezmi, Bûsîri'nin Kaside-i Bürde'sini Keşfü'l-Hüdâ'da şöyle şerh etmiştir:

¹⁰ Berlin nüshasında 36, 144, 159. vd. sayfalarda.

1. Odak metnin bir veya iki beyiti¹¹, Süleymaniye nüshasında daha düzenli olmakla birlikte, öncesinde yazılan *kâle* (*kuddise sırrahu*) ibaresinin ardından harekeli olarak yazılmıştır.

2. Kasîde-i Bürde alıntısının ardından *ya'ni* bağlacıyla odak metnin Türkçeye çevirisi yapılmıştır.

3. Odak metnin mensur çevirisinin ardından manzum çeviriye / uyarlamaya yer verilmiştir.

4. Manzum ve mensur çevirinin ardından şârihin odak metinde yapıldığını düşündüğü atıflara yönelik *ayet*, *hadis*, *kıssa* vb. açıklama ve anlatılara değinilmiş, başvuru kaynakları belirtilmiştir.

5. Keşfü'l-Hüdâ'da odak metinde yer alan kelimelerin yapı özellikleri, sözlük anlamları şerhte mutlak bir ihtiyaç olarak görülmemiştir. Ancak atıf olunan ayet ve hadislerdeki bazı ibarelerin anlaşılmasındaki güçlüklerle yönelik açıklamalara yer verilmiştir.

6. Çeviri, açıklama ve atıf niteliğindeki anlatıların ardından *nâzım* yani Bûsîrî'nin kasideyi yazarkenki hâminden ve duygu durumundan bilgilerle geçişler sağlanmış, odak metindeki parçaların şerhlerinden önce, evvelki beyitlerin şerhleriyle ilgili özetlere de yer verilmiştir (Dağıstanlıoğlu, 2015: 23).

Şerhi hacimli kılan birer araç olarak kullanılan hususların Keşfü'l-Hüdâ'daki görünümü incelendiğinde:

1. Kur'an'dan ayetlere,
2. Hadislere,
3. Huneyn, Bedir, Uhud gazvelerine,
4. Bedir'de yaşanan Kıssa-ı Remy-i Hasâh'a,
5. Irak'ta son Kıssa Yazdicerd bin Şehryâr'ın kumandanı Rüstem ile Hz. Ömer zamanında Sa'd Vakkâs komutasındaki Müslüman ordularının savaşına (Kıssa-i Feth-i Medâyin),
6. Kıssa'nın gördüğü rüya ve bunun üzerine, yorumu için Satîh Kâhin'e elçi yollamasına,
7. Kıssa-ı Ashâb-ı Fil'e,
8. Kıssa-ı Yunus Aleyhisselâm'a,
9. Âd kavmi ve İrem anlatısına,
10. Hz. Muhammed'in mevlidi ve miracına,
11. Hz. Muhammed'in Şam'da Rahip Bahîrâ ile karşılaşmalarına,
12. Hz. Muhammed'in mucizelerinden şakkü'l-kamere,
13. Hz. Muhammed'in hicretine ve bu esnada Hz. Ebu Bekir ile yaşadıklarına,
14. Kâinatın yaratılışı ve mahşer günü yaşanacaklarla ilgili anlatılara eserinde yer verildiği tespit edilmiştir (Dağıstanlıoğlu, 2015: 25).

Keşfü'l-Hüdâ'daki atıflar yalnızca diğer metinlere ya da metin içine yönelik değildir. Hüseyin-i Hârezmî, eserinde birçok anlatısının ardından, yazmış olduğu diğer eserlere de atıf yapmış, muhtasar olduğunu belirttiği Keşfü'l-Hüdâ'dan fazlasını arayanları bu

¹¹ 147 ve 159. beyitlerden sonra üç beyit birlikte şerh edilmiştir.

eserlerine¹² yönlendirmiştir: *BN 234/1 Tefâşîli bu kıssanınġ, Kitâb-ı (2) ‘Arâyis-i Şa’lebi’de mezkûr turur. Metinde hadis kaynakları olarak Buhârî ve Müslim’e atflar saptanmıştır: BN 254/4 Mi’râcdın (5) kim Şahîh-i Müslim ve Şahîh-i Buhârî’ninġ ittifâkı birle rivâyet kıılır, (6) Mâlik bin Şa’sa’a* (Dağistanlıoğlu, 2015: 25).

Keşfü’l-Hüdâ’da hem yazıldığı devir hem de önceki devirlerdeki kumandan ve devlet adamlarının isimleri de geçmektedir: *BN 12/11 Şubannınġ fahrı, Çingiz Han uruğı ... Ebu’l-hayr Han. Metinde ayrıca şaşaanın geçiciliğine ve dñnyanın faniliğine işaret etmek için Selçuklu sultanlarının isimlerinin zikredildiği görñlmektedir: BN 74/7 kanı melik-şah haķan kaydudur sencer; kanı şuğyan-ı kıızıl arslan (8) kanı řuđrñl / bu barça kōçti vñ keçti cihân-ı fânidin; kamuğ kişiğe budur (9) yol ‘âkil ersenġ bil* (Dağistanlıoğlu, 2015: 25).

4. Sonuç

Metin şerhlerinde anlam ve muhteviyattan çok ibareler ve yapıyı, lugati esas alan açıklamalar, bu hususta örneklerin genel bir metot kabulñ gibi tekrarlanması, anlamı öteleyen tercümeyle sınırlı kalınması, ayrıntıları belirlemek isterken asıl anlamın kaybedilip ilgisiz ayrıntularla anlaşılması güç metinlerin oluşturulması ve bu noktada üslubun içinden çıkılmaz bir hâl alması en çok tenkit edilen hususlardır (Şensoy, 2010: 556). Erken dönem şerhi olan Keşfü’l-Hüdâ’da klasik Türk edebiyatındaki genel şerh metotlarından farklı olarak kelimeler ve ibareler tek tek açıklanmamış, anlatımın derinliği ve bilgi akışı mensur ve manzum çevirilerin yanı sıra çeşitli anlatılar, kaynak atfları, metin içi göndermeler ve özetlemeler ile sağlanmıştır. Bu vesileyle şarihin ve şerhin bilgisi ve niteliği tespit edilmiştir. Hüseyin-i Hârezmî, yapı incelemesi ya da lugat çalışmaları yerine içeriği esas almış, açıklamalarıyla anlaşılması kolay bir metin tasarlamıştır (Dağistanlıoğlu, 2015: 26).

Mesnevî şarihi olan Hüseyin-i Hârezmî, *Cevâhirü’l-esrâr ve Zevâhiri’l-envâr*’da da kelimeleri tek tek incelememiş, odak metnin içeriğine yönelmiş, secili bir anlatımla yazdığı eserinde hem kendi hem de başka şairlerin şiirlerinden yararlanmış (Gökbulut, 2013: 37-47). Şarihin Keşfü’l-Hüdâ’da da aynı metodu uygulaması, onun şerhte takip ettiği genel üslubu olmalıdır (Dağistanlıoğlu, 2015: 26).

Mensur ve manzum çeviriyi / uyarlamayı içermesi, nâzımın hâli ve duygu durumuna atfla metin dışı gerçekliği ihtiva etmesi, birçok kaynaktan yararlanarak bilgiyi derinleştirmesi, şarihi Hüseyin-i Hârezmî’nin Arapça Kaside-i Bürde şerhine ve diğer eserlerine hem de metin içi atflara yer vermesi göz önünde bulundurulduğunda Hüseyin-i Hârezmî’nin Türkçe Kaside-i Bürde şerhi olan Keşfü’l-Hüdâ, hacimli bir şerh olarak değerlendirilebilir. Eserde kelimelerin, ibarelerin yapı ve lugat özelliklerinden ziyade odak metnin Türkçe çeviri ve izahının esas alınması, şarihin aktarmak istediklerinin kolayca anlaşılmasını sağlamış, şerhlerde odak metinden uzaklaştıran anlaşılması zor bilgi yığınını önlemiştir (Dağistanlıoğlu, 2015: 26-27).

Kaynakça

- Aka, İ. (1994). *Mirza Şahruh ve zamanı (1405-1447)*. Ankara Türk Tarih Kurumu Yayınları XIX. Dizi- Sayı 14.
- Akimushkin, O. F. (1995). Textological Studies and The “Critical Text” Problem. *Manuscripta Orientalia International Journal for Oriental Manuscript Research*, Vol.1, 22-28.

¹² Hüseyin-i Hârezmî’nin eserleri olan Maksad-ı Aksâ veya Râhatü’l-Ervâh’tır. Ayrıca tafsilat için *mu’avvelât* ifadesiyle konu hakkında tafsilat içeren kaynaklara atf yapılmıştır.

- Akün, Ö. F. (1995). İsmail Hikmet Ertaylan. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 11, 309-312.
- Algar, H. (2006). Necmeddin-i Kübrâ. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 32, 498-506.
- Arat, R. R. (1946). *Gazi Zahirüddin Muhammed Babur- Vekayi- Babur'un Hâtratu II*, Ankara Türk Tarih Kurumu Yayınları II. Seri 5b.
- Avşar, Z. (2007). Rûhu'l-Mesnevî'de Mesnevî'nin İlk 18 Beytinin Şerh Yöntemi. *Turkish Studies*, C. 2/3, 59-72.
- Ayçiçeği, B. (2014). Klâsik Türk Edebiyatı'nda Şerh Geleneği ve La'î-zâde Abdülbâki (ö. 1746)'nin "Meslekü'l-Uşşâk" Kasidesini Şerhi. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C. 7, S. 32, 26-37.
- Ayçiçeği, B. (2015). Bûsîrî (ö. 696/1297?)'nin Kasidetü'l-Bürde'sinin Diyarbakırlı Mehmed Said Paşa (ö.1308/1892) Tarafından Yapılan Mensur ve Manzum Tercümesi. *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, 15, 27-102.
- Balcı, R. (2014a). *Kâtip Çelebi - Keşfü'z-zunûn an Esâmi'l-kütübi ve'l-Fünûn 3. Cilt (2. bs.)*, İstanbul Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Balcı, R. (2014b). *Kâtip Çelebi - Keşfü'z-zunûn an Esâmi'l-kütübi ve'l-Fünûn 4. Cilt (2. bs.)*, İstanbul Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Basset, R. (1979a). Bûsîrî (5. bs.), *Millî Eğitim Bakanlığı İslâm Ansiklopedisi*, C. 2, 822b.
- Basset, R. (1979b). Bürde (5. bs.), *Millî Eğitim Bakanlığı İslâm Ansiklopedisi*, C. 2, 837b-838a.
- Budak, M. (1994). Ebü'l-Hayr Han, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 10, 325-326.
- Ceylan, Ö. (2010). Şerh (Türk Edebiyatı), *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 38, 565-568.
- Dağistanlıoğlu, B. E. (2014). Keşfü'l-Hüdâ Doğu Türkçesiyle Yazılmış Bir Kaside-i Bürde Şerhi, *Prof. Dr. Mehmet Özmen Armağanı*, Adana, 133-137.
- Dağistanlıoğlu, B. E. (2015). KEŞFÜ'L-HÜDÂ Doğu Türkçesiyle Yazılmış Bir Kaside-i Bürde Şerhi İnceleme - Metin - Dizin. Doktora Tezi, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı.
- Dağlar, A. (2007). Vassâf Tarihi Şerhinden Hareketle Şerh Kaynakları Meselesi. *Turkish Studies*, C. 2/4, 293-307.
- Daşdemir, Muharrem (2007). XIV. Yüzyıla Ait Türkçe Manzum Bir Şatibi Şerhi: Keşfü'l-Me'âni. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S. 35, 29-48.

- DeWeese, D. A. (1985). The Kashf al-Huda of Kamal ad-Din Husayn Khorezmi a Fifteenth-Century Sufi Commentary of the Qasidat Al-Burdah in Khorezmian Turkic. PhD Dissertation, University of Indiana.
- Eckmann, J. (2003). *Harezmi, Kıpçak ve Çağatay Türkçesi Üzerinde Araştırmalar* (2. bs.) (Haz. Osman Fikri Sertkaya), Ankara Türk Dil Kurumu Yayınları 635.
- Eraslan, K. (2001a). *Alî Şîr Nevâyî Mecâlisü'n-nefâyis I*, Ankara Türk Dil Kurumu Yayınları 788.
- Eraslan, K. (2001b). *Alî Şîr Nevâyî Mecâlisü'n-nefâyis II*, Ankara Türk Dil Kurumu Yayınları 788.
- Erdoğan, M. (1997). Edebiyatımızda Şerh Geleneğine Genel Bir Bakış. *Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S.1, 286-293.
- Genç, İ. (2007). Klâsik Türk Edebiyatı Metinlerini Anlamada Modern Yaklaşımlar. *Turkish Studies*, C. 2/4, 393-404.
- Gökbulut, S. (2013). Kemâleddin Hüseyin Harezmî ve Yarım Kalmış Farsça Mesnevi Şerhi. *Sûfî Araştırmaları - Sufi Studies*, C. 4/8, 37-47.
- Götz, M. (1979). *Verzeichnis der Orientalischen Handschriften in Deutschland Band XIII.4 Türkische Handschriften*, Wiesbaden.
- Güleç, İ. (2010). Klasik Türk Edebiyatı Metinleri Nasıl Şerh Edilmeli. *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, C. 42, 83-112.
- Günay, D. (2007). *Metin Bilgisi* (3. bs.). İstanbul Multilingual.
- Hofman, H. F. (1969). *Turkish Literature a Bio-Bibliographical Survey Section III Part I*, Utrecht Published by The Library of The University of Utrecht.
- Kara, İ. (2014). *İlim Bilmez Tarih Hatırlamaz – Şerh ve Haşiye Meselesine Dair Birkaç Not* (4. bs.). İstanbul Dergâh Yayınları: 468.
- Kaya, M. (1992). Bûsîri, Muhammet b. Saîd, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 6, 468-470.
- Kaya, M. (2001). Kasîdetü'l-Bürde, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 24, 568-569.
- Kılıç, A. (2007). Altıparmak Mehmed Efendi ve Şerh-i Telhîs-i Miftah'ında Şerh Metodu, *Turkish Studies*, C. 2/3, 332-339.
- Kılıç, A. (2009). Geleneksel Şerh ve Modern Metin İncelemelerine Eleştirel Bir Bakış Metotlar, Çalışmalar, Beklentiler, *Turkish Studies*, C. 4/6, 326-334.
- Kortantamer, T. (1994). Teori Zemininde Metin Şerhi Meselesi. *Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, 8, 1-10.

- Köprülü, M. F. (1978). Çağatay Edebiyatı, *Milli Eğitim Bakanlığı İslâm Ansiklopedisi*, C. 3, 270a-323b.
- Kurtuluş, R. (2002). Kemâleddî-i Hârizmî, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 25, 233.
- Lugal, N. (2011). *Devletşah - Şair Tezkireleri - Tezkiretü's-Şuarâ* (1. bs.), İstanbul Pinhan Yayınları.
- Mengi, M. (2007). Metinde İncelemesi Aşamaları, Terimler ve Bunlardan Biri Metin Tahlili, *Turkish Studies*, C. 2/3, 407-417.
- Ökten, S. (1993). Çağmını. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 8, 182-183.
- Şensoy, S. (2010). Şerh, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 38, 555-558.
- Tarlan, A. N. (1937). *Metinler Şerhi'ne Dair*. Suhulet Basım Evi.
- Tökeli D. A. (2007). Divan Şiiri'ne Modern Metin Çözümleme Yöntemlerinden Bakmak. *Turkish Studies*, C. 2/3, 535-555.
- Vaux, C. de (1979). Şerh, *Milli Eğitim Bakanlığı İslâm Ansiklopedisi*, C. 11, 429.
- Yazar S. (2011). Anadolu Sahası Klâsik Türk Edebiyatında Tercüme ve Şerh Geleneği. Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Yazar, S. (2016). İstanbul Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü'ndeki El Yazmalarının Katalogu. *Türkiyat Mecmuası*, C. 26/1, 339-446.
- Yekbaş, H. (2008). Metin Şerhi Geleneği Çerçevesinde Şârihlerin Divan Şiirine Yaklaşımları. *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 23, 189-217.
- Yılmaz, O. (2007) Klâsik Türk Edebiyatı Literatürü. *Türkiyat Araştırmaları Lüteratür Dergisi*. C. 5/9, 271-304.